

- мин для древнегреческой оборонительной стены // ХС.— 1959.— Вып. 5.— С. 115—119, ил.
90. К вопросу об экономике арханческой Ольвии: По материалам раскопок Харьк. гос. ун-та 1960 г. // Античный город.— М., 1963.— С. 51—54.
91. О достоверности сведений Геродота об Ольвии // ВДИ.— 1964.— № 1.— С. 105—110.

Одержано 19.01.91

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ С. Я. ЛУР'Є

Е. І. Соломоник

Соломон Якович Лур'є належить до видатних дослідників античної історії та культури, широко відомих не лише в нашій країні, а й за рубежом. Його монографії і численні статті торкаються різних періодів історії древньої Греції, античної міфології та релігій, фольклору і літератури, дешифровки крито-мікенської писемності, філософії та інших розділів античної науки, епіграфіки і загального мовознавства.

Соломон Якович народився 7 січня 1891 р. у м. Могильові, в родині талановитого лікаря-окуліста. З дитинства хлопчик виявив особливі здібності та інтерес до математики, історії і давніх мов. Закінчивши 1908 р. гімназію із золотою медаллю, він поступив на класичне відділення історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Серед його вчителів були відомі вчені: С. А. Жебелев, І. І. Толстой, Ф. Ф. Зелінський. Поєднання природної обдарованості з величезною працелюбністю дозволило Соломону Яковичу в студентські роки підготувати цікаву наукову працю, яка отримала високу оцінку Вченої Ради з присудженням золотої медалі і була видана в 1914 р. окремою книгою під назвою «Беотійський союз».

У 1918 р. почалась педагогічна діяльність С. Я. Лур'є в якості професора Самарського, а з 1921 р.— Ленінградського університету. Поряд з великою науковою та видавничою роботою він до кінця свого життя не розлучався з турботами про навчання студентів та аспірантів. Одночасно працював в Академії наук і на історичному, а згодом на філологічному факультеті ЛДУ. Хоча зав. кафедрою міг обмежитися читанням загального курсу, Соломон Якович проводив не лише семінари по історії Греції і античним авторам, але й займався з початківцями грецькою мовою та читанням грецьких написів. Бажаючи дати студентам широку освіту в галузі антикознавства, він залучив ряд відомих фахівців, котрі читали нам лекції і вели семінари з грецької та римської літератури (І. І. Толстой та І. М. Тронський), папірології та діалектології (П. В. Ернштедт), античної міфології (М. С. Альтман), мистецтву (М. І. Максимова) та нумізматиці (А. Н. Зограф).

У довоєнні роки С. Я. Лур'є опублікував книги: «Об антисемитизме в древнем мире» (1920 р.), «История античной общественной мысли» (1929 р.), переклад твору Ксенофонта «Греческая история» (1935 р.), «Избранные биографии Плутарха» (1940 р.), «История Греции», частина I (1940 р.).

© Е. І. СОЛОМОНИК, 1991

В роки війни Соломон Якович викладав у Іркутському університеті і підготував цікаве дослідження: «Художественная форма и вопросы современности в аттической трагедии», за яке після війни вдруге дістав вчену ступінь доктора наук (цього разу — філологічних).

Незадовго до війни серед антикознавців розгорнулася дискусія щодо характеру кріто-мікенського суспільства. Оскільки воно передувало гомерівському суспільству, що носило явні ознаки первіснообщинного ладу, то його *a priori*, на основі схеми Енгельса, було також віднесено до первісної доби. Ці погляди були викладені не лише в усних виступах чи статтях Б. М. Богаєвського, С. І. Ковальова та ін., але й увійшли до вузівського підручника С. І. Ковальова (1936 р.) по історії Греції. Однак С. Я. Лур'є виступив з іншою точкою зору. На основі накопиченого археологічного матеріалу (будівельні залишки, кераміка, легенди та перекази, витвори мистецтва), він дійшов висновку про більш високий розвиток кріто-мікенського суспільства, що досягло рівня рабовласництва і створення держави. У відповідь на звинувачення в антимарксизмі він стверджував, що Енгельс розробив загальну схему суспільного розвитку, яку в окремих випадках слід застосовувати з врахуванням конкретних умов даного району, зокрема, міграції племен і народів з різним рівнем розвитку. Питання надовго залишалося відкритим, доки 1952 р. Майкл Вентріс не розшифрував кріто-мікенську писемність і до рук істориків надійшли нові дуже цінні джерела. Надписи цілком підтвердили правоту С. Я. Лур'є. Він одним з перших прийняв розшифровку Вентріса, вів з ним листування, вніс важливі доповнення в прочитання та тлумачення багатьох текстів і дав їм першу історичну інтерпретацію в книзі: «Язык и культура микенской Греции» (1957 р.).

Але ми дещо зайшли вперед, не торкнувшись інших праць С. Я. Лур'є, що вийшли друком незабаром по війні. Це «Архимед» (1945 р.), «Очерки об истории античной науки» (1947 р.), «Геродот» (1947 р.) та серія статей.

Займаючись переважно проблемами історії, С. Я. Лур'є постійно вивчав різні види джерел, серед них, насамперед, надписи на плитах, кераміці, папірусах з різних районів давнього світу. Багато з виданих раніше надписів були ним доповнені, датовані і супроводжені цінним історичним коментарем. Окремі статті він присвятив надписам з Херсоней, Саламіна, Лемноса, Беотії, Палестини, остраконам з Афін, папірусам з Єгипту. Так, аналіз афінських декретів VI ст. до н. е. дав можливість уточнити їх датування та пояснити ряд питань ранньої історії Афін. Особливу увагу вчений приділив надписам Північного Причорномор'я, зокрема, брав участь у підготовці до перевидання боспорських надписів.

1948 р. на сесії по історії Криму в Сімферополі С. Я. Лур'є виступив з доповіддю, присвяченою декрету на честь Діофанта кінця II ст. до н. е., знайденого в Херсонесі у 1878 р. і виданого 1916 р. в «Корпусе надписей Северного Причерномор'я» визначним російським епіграфістом В. В. Латишевим. До цього важливого документа звертались багато дослідників з різних країн. Спеціальну статтю йому присвятив у 1933 р. академік С. А. Жебелев: «Последний Перисад и скифское восстание на Боспоре». Він звернув увагу на термін ΕΚΘΡΕΨΑΝΤΑ і порівняв його зі словом того ж кореня ΘΡΕΠΤΟΣ. Знайшовши кілька аналогій, де це слово означає раб, народжений чи вихований в домі хазяїна, Жебелев висловив припущення, що Савмак, котрий очолив повстання на Боспорі, і підняті ним на боротьбу скифи — були рабами. Після цього теза про повстання рабів на Боспорі увійшла до наукової літератури, а також до всіх путівників та експозицій музеїв. Однак це припущення (*припущення, а не ствердження* — Е. С.) трималось на дуже хиткому ґрунті.

1939 р. в Манчестері (США) вийшла спеціальна стаття А. Камерона, в якій зібрано понад 50 надписів з Малої Азії з вживанням цих термінів і доведено, що, як правило, вони означали вільних, а не рабів.

С. Я. Лур'є на основі ретельного аналізу тексту прийшов до ряду нових і важливих висновків, а саме, що годуванцем царя Перисада був не Савмак, а полководець понтійського царя Мітрідата VI Євпатора Діофант, і виступали проти боспорського царя Перисада не раби, а скіфи на чолі з Савмаком.

Доповідь С. Я. Лур'є викликала жваву дискусію в пресі, в якій взяли участь історики, археологи, епіграфісти і нумізмати. Проти Лур'є особливо активно виступали В. Ф. Гайдукевич та В. В. Струве, а на його підтримку Е. Л. Козакевич, К. В. Голенко та К. М. Колотова. Спроба С. Я. Лур'є надрукувати статтю (на основі доповіді) з відповіддю своїм опонентам, не мала успіху (редактор ВДІ С. В. Кисельов не взяв її до друку), і вона вийшла в світ лише 1959 р. у польському журналі «*Meander*». На сьогодні в усій науковій і популярній літературі прийнята запропонована С. Я. Лур'є інтерпретація декрету на честь Діофанта, хоча окремі суперечливі деталі продовжують привертати увагу вчених.

Та це було пізніше, а 1949 р. в чорні дні кампанії по «борьбе с космополитизмом» праці С. Я. Лур'є, в тому числі і доповідь про декрет на честь Діофанта, були піддані нищівній критиці, а сам він звільнений з роботи «за несоответствие занимаемой должности» (?!). До 1953 р. С. Я. Лур'є на запрошення С. І. Вавілова (котрий особливо цінував його праці з історії античної науки і переклади праць Л. Ейлера про нескінченно малі) працював молодшим науковим співробітником в комісії АН СРСР по історії природознавства і техніки, а згодом викладачем латини та загального мовознавства в Одеському інституті іноземних мов. У 1953 р. С. Я. Лур'є був запрошений на кафедру класичної філософії Львівського університету, де відновив свою педагогічну і наукову діяльність. Робота кафедри пожвавилась, і вона стала новим сильним центром вивчення античної культури в нашій країні. З 1959 р. за ініціативою С. Я. Лур'є видаються збірники: «Питання класичної філології», створена ціла група учнів (Р. М. Оленич, А. О. Содомора, І. А. Лисовий та ін.), введена епіграфічна практика студентів, під час якої С. Я. Лур'є ознайомлював їх з античними містами на півдні нашої країни, новими розкопками в Ольвії, Херсонесі та Керчі, багатими колекціями музеїв, особливо, з епіграфічними пам'ятками. Варто зазначити, що група львівських студентів надала суттєву практичну допомогу при створенні епіграфічного лапідарія в Херсонесі, яке здійснював відділ археології Криму разом з Херсонеським музеєм.

Львівський університет донині продовжує проводити епіграфічну практику студентів в Херсонеському музеї, а вслід за львів'янами на таку практику стали привозити в Херсонес студентів з університетів Сімферополя, Воронежа, Уфи і Ленінграда. Лекції в лапідарії ми проводили також для учасників археологічних експедицій в Криму з Москви, Свердловська, Харкова та інших центрів.

Львівський період життя був досить плідотворним і в науковій діяльності С. Я. Лур'є. Саме там він підготував названу вище книгу «Язык и культура микенской Греции» (1959 р.), кілька учбових посібників, виданих у Львові: «Неизменяемые слова и функции сказуемого в индоевропейских языках» (1955 р.), «Латинский язык как древнейший этап французского языка» (1959 р.), «Основы исторической фонетики греческого языка с учетом языка микенских надписей» (1961 р.). В ті ж роки в Москві опубліковано разом з математиком М. Я. Вигодським переклад праці Л. Ейлера «Интегральное исчисление» (1955 р.), в Румунії вийшла перероблена монографія про Архімеда (1958 р.), опубліковано ряд статей та рецензій у вітчизняній і зарубіжній пресі.

Питання мовознавства та літературознавства, яким С. Я. Лур'є віддавав особливо багато уваги в період роботи у Львові, захоплювали його змолоду. Їм присвячені статті про байки Архілоха і Езопа, лірику Алкея і Сафо, комедії Арістофана та аттичну трагедію, починаючи з 1917 р. Те ж саме можна сказати про проблеми античної філософії. Ще 1920 р. вийшла його перша праця про софіста Агіеронта, зго-

дом книга про Архімеда; але головну увагу він зосередив на матеріалістичному вченні Демокріта, що справило величезний вплив на всю наступну історію філософії. Протягом майже всього свого життя С. Я. Лур'є кропітко, як мозаїку, збирав розкидані у творах давніх і середньовічних авторів (аж до Джордано Бруно) фрагменти творчості Демокріта. Цю дуже цінну працю, з грецьким текстом, перекладом і коментарями обсягом близько 70 д. л. було підготовлено цілою групою учнів та послідовників і видано, на жаль, вже помертню 1970 р. під загальною редакцією Я. М. Боровського.

Соломон Якович Лур'є завжди надавав великого значення передачі своїх енциклопедичних знань учням і фактично створив хорошу школу, з якої вийшло чимало фахівців з різних розділів антикознавства. Так, К. П. Ламжаков (загинув у роки ленінградської блокади) і Л. М. Глускіна поглиблено займалися історією та економікою Греції, І. Д. Апусін — кумранознавством, Б. Б. Маргулес-Віц — філософією, М. М. Ботвинник — міфологією, В. Г. Борухович і М. С. Грінбаум — літературою, Е. І. Соломоник — епіграфікою.

С. Я. Лур'є багато зробив і для популяризації античної культури, продовжуючи цим кращі традиції вітчизняної науки. Можна назвати ряд книжок вченого для дітей та юнацтва, які з користю для себе читають і дорослі. Це «Письмо греческого мальчика» — про один лист на папірусі з Єгипту, вперше видане 1932 р., а згодом кілька разів перевидане; «Заговорившие таблички» (1960 р.), де в доступній і оригінальній формі викладена історія дешифровки кріто-мікенської писемності; «Неугомонный» (1962 р.), що містить розповідь про поета Архілоха; нарешті, «Путешествие Демокрита» (1964 р.), написане разом з М. М. Ботвинником.

Незалежна позиція, небажання пристосовуватися до чергових течій та кампаній (починаючи з яфетичної теорії М. Я. Марра в мовознавстві) призвели до того, що вклад С. Я. Лур'є в науку не був достойно оціненим, а, навпаки, його праці часто піддавались різкій критиці з навішуванням ярликів та відповідними оргвисновками. Він не мав змоги виїздити за кордон на наукові з'їзди і конференції, хоча його дослідження були там добре відомі, не обирався в члени Академії наук, не мав урядових нагород. Низка праць вченого і донині не видана. Однак до його книг та рукописів все частіше звертаються сучасні дослідники; у Львівському університеті проводяться постійні читання пам'яті С. Я. Лур'є; з'явилися статті та книги про його життя і творчість.

Багаторічне спілкування з цим видатним ученим і чудовою людиною дають мені можливість поділитись і деякими особистими спогадами. В останній передвоєнний рік ми відзначали 50-річчя з дня народження С. Я. Лур'є. За столами розмістились три покоління: вчителі, товариші по навчанню і учні. Академіки І. І. Толстой і С. А. Жебелев говорили про те, що пишаються таким учнем, котрий багато в чому перевершив своїх вчителів, а ми, скромні студенти, лише мріяли стати в майбутньому достойними свого учителя. Багатьох учасників цього славного ювілею забрала війна, а решту розсіяла по всій країні на довгі роки.

Будучи відомим вченим, С. Я. Лур'є був на диво скромним, простим у спілкуванні, контактним і демократичним. Добрий і чутливий по натурі, він часто допомагав учням, що бідували чи втрапили до халепи, але був дуже строгим і вимогливим на заняттях, привчав цінувати час і працювати самостійно, перемагаючи мовні та інші труднощі. Але свого часу на учнів не шкодував. Заявивши, що давні мови треба вивчати на свіжу голову, Соломон Якович призначав ці заняття до початку загальних лекцій, хоча жив далеко від університету. Коли ж він захворів на запалення легенів, то, не погоджуючись переривати заняття, просив приїздити до нього додому. Він пишався нашими першими скромними успіхами, а будь-яке невиконане завдання сприймав як особисту образу. За такої педагогіки нам залишалося тільки добре вчитися. Рідкісне ставлення до учнів помітили на історичному факультеті.

теті, і одного разу в стіннівці «Остракон» з'явився дружній шарж — С. Я. Лур'є з виводком учнів — і підпис: Соломон і Соломоники.

Соломон Якович Лур'є помер і похований у Львові 1964 р. Він часто говорив, що заняття наукою для нього найвища радість життя. І він назавжди залишиться в нашій пам'яті як приклад безмежної любові і відданості науці, чесності і принциповості.

Одержано 15.03.91

У листопаді 1990 р. у м. Одесі заснована Чорноморська асоціація археологів та любителів старожитностей. В її створенні брали участь археологи, історики, краєзнавці, колекціонери та любителі старожитностей України, Молдови і Росії.

Основною метою Асоціації є вивчення минулого Причорномор'я, популяризація його історії, залучення широкого загалу до спасіння культурної спадщини народів, що проживали на цій території.

Асоціація займається організацією і збиранням пожертвувань на охоронні археологічні дослідження. Для цього в організаціях, установах, колгоспах, кооперативах проводиться роз'яснювальна робота. Для досліджень запрошуються археологи та історики-фахівці академічних і навчальних закладів. В разі необхідності Асоціація планує надавати фінансову допомогу фахівцям та установам у здійсненні охоронних заходів.

Для залучення населення до участі в збереженні пам'яток культури Асоціація планує проведення виставок мистецьких виробів і старовинних речей із приватних колекцій. Організується робота з товариствами колекціонерів.

Асоціація укладає угоди з близькими за цілями суспільними та науково-дослідними організаціями в СРСР і за кордоном. Здійснюються контакти та укладені угоди про співробітництво з Асоціацією молодих вчених України, Вроцлавським університетом, Інститутом археології Румунії, Інститутом археології Болгарії, Стамбульським університетом.

Для висвітлення дослідницьких робіт з археології, історії, краєзнавства Асоціація випускає свій «Вісник». Вийшов у світ його перший випуск — «Охранные историко-археологические исследования на юго-западе Украины». Зараз готуються наступні випуски: збірник наукових праць, монографії з досліджень пізнього палеоліту, сарматів та середньовічних кочівників у Північно-Західному Причорномор'ї.

Для участі у виданні «Вісника» запрошуються всі члени Асоціації. Видана література поширюється передплатою і поступає у роздрібну торгівлю. Члени Асоціації отримують її безкоштовно.

Вступний внесок в Асоціацію — 25 крб. (Одеса, вул. Суворова, 24, ОПЕРУ Промбудбанку в Одесі, рахунок 000700321, МФО 328135, Чорноморська асоціація археологів).